

การบูรณาการหลักพุทธธรรมในการอธิบายความเชื่อ เรื่องโหราศาสตร์ของล้านนา

The integration of buddhist principles in explaining lanna astrology beliefs

1. บัวผิน สิงห์แก้ว, 2. ไพรินทร์ ณ วันนา, 3. พระครูสิริสุตานุยุต

1. Buaphin Singkaew, 2. Phairin Na Wanna, 3. Phrakhru Sirisutanuyut

1., 2., 3. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

1., 2., 3. Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Lamphun Buddhist College

Author E-mail: buapin.4994@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาประวัติและวิวัฒนาการความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ของล้านนา 2) ศึกษาการบูรณาการหลักพุทธธรรมในการอธิบายความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ในล้านนา และ 3) วิเคราะห์วิธีการแสดงความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ของล้านนาตามแนวพระพุทธศาสนา การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารและข้อมูลภาคสนาม โดยคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบเจาะจง จำนวน 20 คน ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ ความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับประเด็นการวิจัย และใช้การสนทนากลุ่ม จากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์เชิงพรรณนา และตีความตามกรอบแนวคิดทางพระพุทธศาสนา

ผลการวิจัยพบว่า

1. ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ของล้านนามีรากฐานจากความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับผีและสิ่งเหนือธรรมชาติ ก่อนจะรับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนาในเวลาต่อมา โหราศาสตร์จึงพัฒนาในลักษณะผสมผสาน โดยมีทั้งมิตินิยามทางดาราศาสตร์และมิตินิยามเชิงสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตประจำวัน เช่น การกำหนดฤกษ์ยาม

2. การบูรณาการหลักพุทธธรรม พบว่า สังคมล้านนาได้ปรับความเข้าใจเรื่องดวงชะตาให้อยู่ภายใต้กรอบแนวคิดเรื่องกรรมและเหตุปัจจัย โหราศาสตร์มิได้ถูกมองว่าเป็นตัวกำหนดชะตาชีวิตอย่างเด็ดขาด หากเป็นเครื่องเตือนสติให้มนุษย์ระมัดระวังการกระทำของตน และใช้ชีวิตด้วยความไม่ประมาท

3. วิธีการแสดงความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ของล้านนาตามแนวพระพุทธศาสนา พบว่า ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ของล้านนาถูกถ่ายทอดผ่านพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ภายใต้กรอบศีลธรรมทางพระพุทธศาสนา องค์ความรู้สะท้อน 4 มิติ ได้แก่ การปรับศรัทธาให้ตั้งอยู่บนปัญญา การอธิบายชีวิตด้วยหลักกรรม การใช้หลักอริยสัจ 4 เพื่อทบทวนตนเอง และการส่งเสริมความไม่ประมาท โดยใช้โหราศาสตร์เป็นกุศโลบายในการสร้างสติ

คำสำคัญ: 1. การบูรณาการ; 2. หลักพุทธธรรม; 3. ความเชื่อ; 4. โหราศาสตร์ล้านนา

ABSTRACT

This research article aimed to: 1) Study the history and development of beliefs in Lanna astrology; 2) Examine the integration of Buddhist principles (Buddhadhamma) in explaining astrological beliefs in Lanna society; and 3) Analyze the ways in which Lanna astrological beliefs are expressed in accordance with Buddhist perspectives. This study employed a qualitative research

methodology, drawing upon documentary research and field data. Twenty key informants, selected through purposive sampling, were individuals with knowledge and expertise relevant to the research issues. Focus group discussions were also conducted. The collected data were then analyzed descriptively and interpreted through a Buddhist conceptual framework.

The research found that:

1. Beliefs in Lanna astrology are rooted in indigenous beliefs concerning spirits and supernatural powers, prior to the later influence of Brahmanism and Buddhism. Consequently, Lanna astrology developed as a syncretic system, comprising both astronomical calculation and symbolic interpretation connected to everyday life, such as the determination of auspicious times.
2. Regarding the integration of Buddhist principles (Buddhadhamma), it was found that Lanna society has reinterpreted the notion of destiny within the framework of kamma and conditionality (paccaya). Astrology is not regarded as an absolute determinant of human life, but rather as a means of reminding individuals to be mindful of their actions and to live with heedfulness (appamāda).
3. Concerning the expression of Lanna astrological beliefs in accordance with Buddhist perspectives, it was found that such beliefs are transmitted through Buddhist rituals under the framework of Buddhist morality. The body of knowledge reflects four dimensions: the transformation of faith (saddhā) so that it is grounded in wisdom (paññā); the explanation of life through the doctrine of kamma; the use of the Four Noble Truths (cattāri ariyasaccāni) as a means of self-reflection; and the promotion of heedfulness (appamāda), with astrology serving as a skillful means (kusaloṇāya) for cultivating mindfulness.

Keywords: 1. Integration; 2. Buddhist principles; 3. Belief; 4. Lanna Astrology

บทนำ

โหราศาสตร์เป็นศาสตร์ว่าด้วยการพยากรณ์ชีวิตมนุษย์จากตำแหน่งและการเคลื่อนที่ของดวงดาว มีรากฐานในอารยธรรมโบราณหลายแห่ง เช่น เมโสโปเตเมีย อินเดีย และจีน โดยในอินเดีย “โชติษะ” พัฒนาภายใต้คัมภีร์พระเวทเป็นระบบการคำนวณเวลา (Pingree, 2001) ขณะที่บาบิโลนเชื่อมโยงดวงดาวกับเหตุการณ์บ้านเมือง และส่งอิทธิพลสู่กรีกและยุโรป (Tester, 1987) ส่วนจีนใช้แนวคิดสวรรค์ มนุษย์และธาตุทั้งห้า (Cullen, 2017) ต่อมาโหราศาสตร์แพร่สู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผ่านศาสนาและการค้า และถูกปรับให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมท้องถิ่น (Igunma, 2015) ในประเทศไทย โหราศาสตร์ถูกบูรณาการเข้ากับทั้งประเพณีและระบบการปกครองมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะในสมัยสุโขทัยและอยุธยา ซึ่งมี “โหรหลวง” ทำหน้าที่กำหนดฤกษ์ยามสำคัญ เช่น การครองราชย์ สงคราม และการก่อสร้างศาสนสถาน สำหรับโหราศาสตร์ล้านนาเป็นความรู้ที่อยู่คู่กับคนล้านนามานานมาก เดิมทีมีพื้นฐานมาจากความเชื่อเรื่องผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และวิญญาณบรรพบุรุษ ซึ่งคนสมัยก่อนใช้ในการอธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นในธรรมชาติและในชีวิต ต่อมาเมื่อได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และความรู้ทางดาราศาสตร์จากอินเดีย ก็มีการนำเรื่องจักรราศี นักขัตร์ และการดูตำแหน่งดวงดาวเข้ามาผสมด้วย (ทิพย์วรรณ หล้าคำ, 2562) โดยองค์ความรู้ดังกล่าวปรากฏอยู่ในคัมภีร์และตำราพื้นบ้าน เช่น ปีสาสาโหร และตำราปักขคนนา อันสะท้อนให้เห็นว่าโหราศาสตร์มิได้ดำรงอยู่เพียงในฐานะศาสตร์การคำนวณ หากยังสัมพันธ์กับระบบความคิด ความเชื่อ และการจัดระเบียบชีวิตของผู้คนในสังคมล้านนาอย่างแนบแน่น

ขณะเดียวกัน เมื่อพิจารณาในมิติของพระพุทธศาสนา ในความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์กับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้ามิได้ทรงส่งเสริมการทำนายดวงชะตา และทรงจัดเรื่องดังกล่าวไว้ในกลุ่ม “ดิรัจฉานวิชา” อันเป็นความรู้ที่ไม่เกี่ยวกับการพ้นทุกข์โดยตรง (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) แต่เมื่อพิจารณาในบริบทของสังคมล้านนา กลับพบว่า หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามีทำที่ที่ระมัดระวังต่อการยึดถือการพยากรณ์ชะตาชีวิตในลักษณะที่นำไปสู่ความมั่งงายหรือความยึดติด โดยเน้นให้มนุษย์ตระหนักถึงหลักกรรม ความไม่เที่ยง และการพึ่งตนเองเป็นสำคัญ อาจกล่าวได้ว่า การใช้โหราศาสตร์ในบริบทของล้านนานั้น มิได้เป็นเพียงการหลงเชื่ออย่างมั่งงาย หากแต่สะท้อนถึงการจัดระบบชีวิตให้สอดคล้องกับ “กาละ” และ “เทศะ” เช่น การเลือกฤกษ์ยามในการประกอบพิธีกรรมสำคัญ การตั้งบ้านเรือน หรือการเริ่มต้นกิจการใด ๆ ให้เหมาะสมกับสภาวะจิตใจ และสภาวะแวดล้อมทางสังคม โดยมีเป้าหมายเพื่อความสงบ ความมั่นคง และความเป็นสิริมงคล หลักฐานจากเอกสารโบราณล้านนา เช่น “ปืสาโหร” และ “ตำราปักขณนา” แสดงให้เห็นว่าโหราศาสตร์ถูกตีความควบคู่กับหลักพุทธธรรม โดยใช้เป็นเครื่องมือเสริมสร้างศรัทธาและการพัฒนาตน มากกว่าการทำนายเพื่อรอกอยโชคชะตา (ประเวศ วะสี, 2541) ดังนั้น โหราศาสตร์ล้านนาจึงมิได้ขัดกับพุทธธรรม หากเป็นศาสตร์ที่ช่วยสะท้อนสภาวะจิตใจและกาลเทศะนำไปสู่การมีสติ สมาธิ และ การดำเนินชีวิตอย่างไม่ประมาท (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2545) การพิจารณาโหราศาสตร์แยกขาดออกจากหลักพุทธธรรม อาจนำไปสู่ความคลาดเคลื่อนในการทำความเข้าใจทั้งในเชิงวัฒนธรรมและสังคม ทั้งนี้ เนื่องจากในบริบทของสังคมล้านนา ระบบความเชื่อมีได้ดำรงอยู่อย่างโดดเด่น หากแต่มีลักษณะเป็นพลวัตที่พัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางศาสนา ชุมชน และประสบการณ์ร่วมของผู้คนอย่างต่อเนื่อง นอกจากนั้นแล้ว โหราศาสตร์ล้านนายังมีบทบาทสำคัญในการสร้างขวัญกำลังใจและการจัดระเบียบทางสังคมในระดับโลกียะ สำหรับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้ทำหน้าที่ยกระดับการอธิบายสภาวะชีวิตในเชิงลึก โดยชี้ให้เห็นว่า ความเป็นไปของชีวิตมิได้ขึ้นอยู่กับอิทธิพลของดวงดาว หากแต่อยู่ภายใต้กฎแห่งกรรมและการกระทำของมนุษย์เป็นสำคัญ แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับพุทธพจน์ในกัณฑ์ตักขกัฏฐว่า “ประโยชน์ย่อมล่วงเลยคนเขลาผู้มีมัวถือฤกษ์อยู่ ประโยชน์เป็นฤกษ์ของประโยชน์ ดวงดาวทั้งหลายจักทำอะไรได้” (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาประวัติและพัฒนาการของความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ล้านนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ควบคู่กับการศึกษาการบูรณาการหลักพุทธธรรมที่นำมาใช้อธิบายและตีความความเชื่อดังกล่าว อันจะนำไปสู่การวิเคราะห์รูปแบบ วิธีการ และความหมายของการแสดงออกทางความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ล้านนาตามแนวทางแห่งพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบต่อไป

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษาประวัติและวิวัฒนาการความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ของล้านนา
- 2) เพื่อศึกษาการบูรณาการหลักพุทธธรรมในการอธิบายความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ในล้านนา
- 3) เพื่อวิเคราะห์วิธีการแสดงความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ของล้านนาตามแนวพระพุทธศาสนา

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมุ่งศึกษาทั้งข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนาม โดยมุ่งศึกษาการบูรณาการโหราศาสตร์ล้านนากับหลักพุทธธรรมในมิติของแนวคิด ความเชื่อ ความหมาย และการประยุกต์ใช้ในบริบทสังคมร่วมสมัย และการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุม อันจะนำไปสู่การวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้อย่างเป็นระบบ ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาและรวบรวมข้อมูลเอกสาร ดำเนินการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิ ได้แก่ คัมภีร์พระพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา ตลอดจนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับโหราศาสตร์ล้านนา เช่น ตำราโหราศาสตร์พื้นบ้าน คัมภีร์ท้องถิ่น และงานศึกษาทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง รวมถึงหนังสือ บทความวิชาการ วิทยานิพนธ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งในประเทศและต่างประเทศ

ขั้นตอนที่ 2 กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้วิจัยได้กำหนดเกณฑ์การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จากบุคคลที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญ ประสบการณ์ และมีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรง ประกอบด้วย พระสงฆ์ผู้มีความรู้ด้านพระพุทธศาสนา นักวิชาการด้านศาสนาและวัฒนธรรม นักโหราศาสตร์ล้านนา และปราชญ์ท้องถิ่น การคัดเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลดังกล่าวมีเป้าหมายเพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกที่สะท้อนมุมมองอันหลากหลาย ทั้งในด้านความเชื่อ การตีความ การใช้ประโยชน์ และข้อถกเถียงเกี่ยวกับบทบาทของโหราศาสตร์ล้านนาในบริบทพุทธศาสนาและสังคมร่วมสมัย

ขั้นตอนที่ 3 สร้างเครื่องมือวิจัย ได้พัฒนาเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย ประกอบด้วย (1) แบบบันทึกข้อมูลเอกสาร เพื่อใช้ในการสกัดสาระสำคัญจากคัมภีร์ ตำรา และเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง และ (2) แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม

ขั้นตอนที่ 4 ด้านการตรวจสอบเครื่องมือวิจัย ผู้วิจัยได้เพิ่มเติมกระบวนการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของเครื่องมือวิจัยอย่างเป็นระบบ โดยใช้การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) ทั้งในด้านแหล่งข้อมูล วิธีการเก็บข้อมูล และการตีความข้อมูล เพื่อเปรียบเทียบและยืนยันความสอดคล้องของข้อมูลจากหลายมิติ ควบคู่กับการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลโดยผู้ให้ข้อมูล (Member Checking) เพื่อยืนยันว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยตีความสอดคล้องกับข้อเท็จจริงและเจตนาของผู้ให้ข้อมูล นอกจากนี้ ยังใช้การอภิปรายแลกเปลี่ยนกับผู้ทรงคุณวุฒิหรือผู้วิจัยร่วม (Peer Debriefing) เพื่อช่วยตรวจสอบความสมเหตุสมผลของการวิเคราะห์ ตลอดจนของผู้วิจัย และเพิ่มความน่าเชื่อถือของผลการศึกษา

ขั้นตอนที่ 5 เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามด้วยวิธีการที่หลากหลายเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ลุ่มลึกและรอบด้าน ได้แก่

(1) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ใช้เพื่อศึกษาความเชื่อ แนวคิด ประสบการณ์ และมุมมองของผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับโหราศาสตร์ล้านนา ความสัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม ตลอดจนวิธีการอธิบายหรือการประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง

(2) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ใช้เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างผู้ให้ข้อมูลจากหลากหลายพื้นฐาน อันจะช่วยให้เกิดการตรวจสอบ เปรียบเทียบ และเติมเต็มข้อมูลร่วมกัน ทั้งยังเป็นกระบวนการตรวจสอบความสมเหตุสมผลและความสอดคล้องของข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์รายบุคคลอีกด้วย

ขั้นตอนที่ 6 การตรวจสอบคุณภาพของข้อมูล ผู้วิจัยได้ดำเนินการตรวจสอบคุณภาพข้อมูลเพื่อเสริมสร้างความน่าเชื่อถือ ความถูกต้อง และความสมบูรณ์ของผลการวิจัย โดยใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) ได้แก่ การตรวจสอบข้อมูลจากหลายแหล่ง เช่น เอกสาร งานวิชาการ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก และข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม เพื่อเปรียบเทียบความสอดคล้องของข้อมูลในแต่ละส่วน

ขั้นตอนที่ 7 การคำนึงถึงจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ ผู้วิจัยจึงให้ความสำคัญกับหลักจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์อย่างเคร่งครัด โดยก่อนการเก็บข้อมูล ผู้วิจัยได้ชี้แจงวัตถุประสงค์ รายละเอียด วิธีดำเนินการวิจัย และประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับแก่ผู้ให้ข้อมูลอย่างชัดเจน พร้อมทั้งแจ้งสิทธิของผู้ให้ข้อมูลในการตอบรับหรือปฏิเสธ การเข้าร่วมการวิจัยได้โดยสมัครใจ และสามารถถอนตัวจากการวิจัยได้ทุกเมื่อโดยไม่ส่งผลกระทบใด ๆ ต่อผู้ให้ข้อมูล ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มจะถูกเก็บรักษาเป็นความลับ และนำเสนอผลการวิจัยในภาพรวมโดยไม่เปิดเผยชื่อหรือข้อมูลส่วนบุคคลที่อาจระบุตัวตนของผู้ให้ข้อมูลได้

ขั้นตอนที่ 8 วิเคราะห์ข้อมูล ข้อมูลที่ได้จากเอกสารและภาคสนามจะถูกนำมาวิเคราะห์โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา ตามลำดับขั้นตอนดังนี้

- (1) ถอดเทปและเรียบเรียงข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มอย่างเป็นลายลักษณ์อักษร
- (2) อ่านทบทวนข้อมูลทั้งหมดหลายรอบเพื่อทำความเข้าใจภาพรวมของเนื้อหาและบริบทของข้อมูล
- (3) กำหนดรหัสข้อมูล (Coding) โดยพิจารณาข้อความ วลี หรือประโยคที่สะท้อนประเด็นสำคัญตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย
- (4) จัดหมวดหมู่รหัสข้อมูลที่มีความสัมพันธ์กันเข้าเป็นกลุ่มประเด็นย่อย
- (5) สังเคราะห์กลุ่มประเด็นย่อยให้เป็นประเด็นหลัก (Themes) ที่สะท้อนสาระสำคัญของข้อมูล
- (6) ตีความและอธิบายความหมายของประเด็นที่ค้นพบ โดยเชื่อมโยงกับกรอบแนวคิด
- (7) ตรวจสอบความสอดคล้องของผลการวิเคราะห์กับข้อมูลดิบอีกครั้ง เพื่อให้ผลการวิจัยมีความถูกต้อง ชัดเจน และสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษา

ขั้นตอนที่ 9 สังเคราะห์องค์ความรู้ ดำเนินการสังเคราะห์องค์ความรู้จากทั้งข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนามเข้าด้วยกัน เพื่อสร้างข้ออธิบายเชิงบูรณาการเกี่ยวกับโหราศาสตร์ล้านนาและหลักพุทธธรรม โดยมุ่งเสนอองค์ความรู้ใหม่ที่สามารถอธิบายบทบาทของโหราศาสตร์ล้านนาในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมและระบบความเชื่อที่สามารถตีความใหม่ให้สอดคล้องกับหลักพุทธธรรมได้อย่างเหมาะสม

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 ประวัติและวิวัฒนาการความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ของล้านนา พบว่า โหราศาสตร์ล้านนาเป็นระบบความรู้ทางวัฒนธรรมที่มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องยาวนาน และก่อรูปขึ้นจากกระบวนการผสมผสานความเชื่อหลายระบบเข้าด้วยกัน ทั้งความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน ความคิดทางพราหมณ์ฮินดู ดาราศาสตร์อินเดีย และหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในระยะแรกเริ่มก่อนการรับพระพุทธศาสนาเข้าสู่ดินแดนล้านนา ชุมชนท้องถิ่นมีระบบความเชื่อเกี่ยวกับผี ผีฟ้า ผีแถน และวิญญาณบรรพบุรุษ ซึ่งทำหน้าที่อธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ ความเจ็บป่วย เคราะห์กรรม และความเปลี่ยนแปลงในชีวิตมนุษย์ ความเข้าใจเกี่ยวกับจักรวาลในระยะนี้ยังเป็นลักษณะเชิงจิตวิญญาณที่เชื่อมโยงมนุษย์กับพลังเหนือธรรมชาติ เมื่อมีการสังเกตปรากฏการณ์บนท้องฟ้า เช่น การเคลื่อนที่ของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดวงดาว ความรู้ดังกล่าวจึงค่อย ๆ พัฒนาไปสู่การให้ความหมายเชิงสัญลักษณ์แก่ปรากฏการณ์เหล่านั้น และกลายเป็นฐานรากของการพยากรณ์ ต่อมาเมื่ออิทธิพลของพราหมณ์ฮินดูและดาราศาสตร์อินเดียแพร่เข้าสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผ่านเครือข่ายศาสนา การค้า และการเมือง ระบบจักรราศี นักขัตติการคำนวณตำแหน่งดาว และการกำหนดฤกษ์ยาม ได้ถูกนำมาปรับใช้ในบริบทล้านนา องค์ความรู้ดังกล่าวมิได้ถูกถ่ายทอดอย่างตรงไปตรงมา หากแต่ผ่านกระบวนการตีความใหม่ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและโลกทัศน์ของชุมชนท้องถิ่น จึงเกิดลักษณะเฉพาะของโหราศาสตร์ล้านนา ซึ่งผสมผสานทั้งมิติการคำนวณทางวิชาการและมิติความหมายเชิงศักดิ์สิทธิ์ที่จัดระเบียบกาลเวลาและกิจกรรมของสังคม

วัตถุประสงค์ที่ 2 การบูรณาการหลักพุทธธรรมในการอธิบายความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ในล้านนา พบว่าการดำรงอยู่ของโหราศาสตร์ในสังคมล้านนา มิได้เป็นไปในลักษณะของความเชื่อที่แยกขาดจากพระพุทธศาสนา หากแต่ผ่านกระบวนการตีความใหม่และปรับความหมายให้สอดคล้องกับหลักพุทธธรรม จนเกิดรูปแบบความเข้าใจที่กลมกลืนระหว่างศาสตร์พยากรณ์กับคำสอนทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

ประเด็นสำคัญประการแรก คือ การวางโหราศาสตร์ไว้ภายใต้กรอบแนวคิดเรื่องกรรมและเหตุปัจจัย ในขณะที่ระบบโหราศาสตร์แบบดั้งเดิมมักอธิบายชีวิตมนุษย์ผ่านอิทธิพลของดวงดาวและพลังเหนือธรรมชาติ

แนวคิดเชิงพุทธธรรมได้เข้ามาทำหน้าที่ปรับมุมมองดังกล่าวให้เน้นความรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง ชะตาชีวิตมิได้ถูกกำหนดโดยดวงดาวเพียงลำพัง หากเป็นผลจากเจตนาและการกระทำที่สั่งสมมา

ประการที่สอง คือ การตีความฤกษ์ยามในมิติของสติและความไม่ประมาท แม้การเลือกวันเวลาอันเป็นมงคลจะยังคงมีบทบาทในพิธีกรรมสำคัญของล้านนา เช่น การแต่งงาน การบวช การขึ้นบ้านใหม่ หรือการสืบชะตา แต่ภายใต้การอธิบายเชิงพุทธธรรม ฤกษ์มิได้ถูกมองว่าเป็นพลังลึกลับที่กำหนดผลสำเร็จของกิจกรรม หากเป็นจังหวะเวลาที่ช่วยสร้างความพร้อมทางจิตใจและความสามัคคีของชุมชน ทำให้ผู้เกี่ยวข้องเกิดความมั่นใจและตั้งมั่นในการทำความดี

ประการที่สาม คือ การใช้โหราศาสตร์เป็นเครื่องมือสื่อสารธรรมในบริบทชุมชน จากข้อมูลภาคสนามพบว่า พระสงฆ์และปราชญ์ท้องถิ่นบางท่านใช้การพยากรณ์เป็นจุดตั้งต้นของการให้คำแนะนำเชิงคุณธรรม เช่น เมื่อมีการทำนายว่าช่วงหนึ่งของชีวิตอาจเผชิญอุปสรรค คำอธิบายที่ตามมามักเน้นการเสริมสร้างศีล สมาธิ และปัญญา การทำบุญ การประพฤติดี และการลดอกุศลกรรม

วัตถุประสงค์ที่ 3 วิธีการแสดงความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ของล้านนาตามแนวพระพุทธศาสนา พบว่าความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ของล้านนา มิได้ปรากฏในลักษณะของความเชื่อที่แยกขาดจากพระพุทธศาสนา หากแต่ถูกถ่ายทอดและแสดงออกผ่านกรอบคิดทางพุทธธรรมอย่างแนบแน่น ทั้งในระดับพิธีกรรม คำอธิบาย และการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ดังนี้

ประการแรก การแสดงความเชื่อผ่านพิธีกรรมที่มีพระพุทธศาสนาเป็นแกนกลาง แม้พิธีสืบชะตา สะเดาะเคราะห์ หรือการตั้งฤกษ์มงคล จะมีรากฐานจากระบบโหราศาสตร์และความเชื่อดั้งเดิม แต่รูปแบบพิธีในล้านนามักดำเนินควบคู่กับการสวดพระพุทธรูป การถวายสังฆทาน และการฟังธรรม พระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นผู้นำประกอบพิธีและอธิบายความหมายเชิงธรรม ทำให้พิธีกรรมมิได้เน้นอำนาจลึกลับของดวงดาว หากเชื่อมโยงไปสู่การสร้างกุศลกรรมและความตั้งมั่นในศีลธรรม

ประการที่สอง การอธิบายคำพยากรณ์ในเชิงเหตุและปัจจัย นักโหราศาสตร์และพระสงฆ์ในบริบทล้านนามักให้ความสำคัญกับการตีความดวงชะตาในฐานะเครื่องเตือน มิใช่คำตัดสินชะตาชีวิตอย่างเด็ดขาด เมื่อมีการทำนายถึงเคราะห์หรืออุปสรรค คำอธิบายที่ตามมามักชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการปรับพฤติกรรม การระมัดระวังการกระทำ และการเสริมสร้างบุญกุศล

ประการที่สาม การให้ความหมายแก่ฤกษ์ยามในฐานะเครื่องมือสร้างความพร้อมทางจิตใจ ฤกษ์มงคลในสังคมล้านนามิได้เป็นเพียงการกำหนดเวลาที่ดีหรือร้าย หากทำหน้าที่เป็นจังหวะที่ช่วยให้บุคคลและชุมชนเกิดความมั่นใจและเป็นเอกภาพ การเลือกฤกษ์จึงมีนัยทางสังคมและจิตวิทยา เมื่ออยู่ภายใต้กรอบพุทธธรรม ฤกษ์ถูกตีความว่าเป็นการจัดจังหวะชีวิตให้สอดคล้องกับความไม่ประมาท

อภิปรายผลการวิจัย

1. จากผลการวิจัยพบว่า โหราศาสตร์มิได้เป็นองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นภายหลังการรับพระพุทธศาสนา หากแต่มีรากฐานจากความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับผี สิ่งเหนือธรรมชาติ และพลังของธรรมชาติ ก่อนจะพัฒนาและผสมผสานเข้ากับอภิปรัชญาของพราหมณ์และพระพุทธศาสนาในเวลาต่อมา ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับงานของพระคิวนาถมะโนเสาร์ (2566) ที่ชี้ว่า โหราศาสตร์ล้านนามีก่อนพระพุทธศาสนา และเกี่ยวข้องกับบทบาทของหมอเมื่อในการสื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และทำนายเหตุการณ์ในชีวิตประจำวัน เมื่อพิจารณาในมิติทางประวัติศาสตร์และสังคม ผลการวิจัยยังสอดคล้องกับแนวคิดของ สรชัย ศรีนิศานต์สกุล (2563) ซึ่งอธิบายว่า โหราศาสตร์มีบทบาทในโครงสร้างอำนาจและการเมืองไทยมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะการกำหนดฤกษ์ยามและการวางผังเมือง การค้นพบนี้ช่วยขยายความเข้าใจว่า โหราศาสตร์มิได้จำกัดอยู่ในระดับชุมชน หากแต่เชื่อมโยงกับโครงสร้างรัฐและอำนาจทางการเมืองด้วย อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากงานของ พระปลัดอาทิตย์ อิทธิโชโต (2565) ซึ่งเสนอว่า

พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธโหราศาสตร์ในฐานะดิรัจฉานวิชา และทรงไม่สนับสนุนการยึดถือฤกษ์ยามโดยตรง ผลการวิจัยครั้งนี้พบความไม่สอดคล้องบางประการ กล่าวคือ แม้แก่นคำสอนทางพระพุทธศาสนาจะมีได้มุ่งส่งเสริมโหราศาสตร์ แต่ในบริบทล้านนา โหราศาสตร์กลับดำรงอยู่ควบคู่กับพระพุทธศาสนา และถูกปรับบทบาทให้เป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมและสังคมมากกว่าจะเป็นหลักการทางศาสนาโดยตรง ความไม่สอดคล้องนี้จึงมิใช่ความขัดแย้งเชิงปฏิเสธ หากเป็นความแตกต่างระหว่างระดับหลักคำสอนกับระดับการปฏิบัติในสังคม นอกจากนี้ ผลการวิจัยยังสอดคล้องกับงานของ ธนพร แต่งขาว (2548) ที่ศึกษาจารึกล้านนาและพบว่า ชาวล้านนามีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ควบคู่กับความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์และสิ่งเหนือธรรมชาติ การดำรงอยู่ร่วมกันของความเชื่อทั้งสองระบบสะท้อนลักษณะสังคมแบบผสมผสาน ซึ่งมีได้แยกศาสนาออกจากความเชื่อพื้นถิ่นอย่างเด็ดขาด

2. จากผลการวิจัยพบว่า ผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่า โหราศาสตร์ล้านนาไม่ได้ดำรงบทบาทในฐานะศาสตร์แห่งการพยากรณ์โชคชะตาอย่างตายตัว หากแต่ถูกจัดวางให้เป็น “สื่อกลางเชิงจริยธรรม” ที่มีความสอดคล้องกับหลักพุทธธรรม โดยเฉพาะพุทธพจน์ที่ว่า “ประโยชน์ย่อมล่วงเลยคนเขลาผู้มัวถือฤกษ์อยู่ ประโยชน์เป็นฤกษ์ของประโยชน์ ดวงดาวทั้งหลายจักทำอะไรได้” อันชี้ให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับการกระทำและเหตุปัจจัยมากกว่าการยึดติดกับอิทธิพลของดวงดาว ในนัยนี้ ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่าการอธิบายดวงชะตาผ่านกรอบแนวคิดเรื่องกรรมและหลักมรรคมีองค์ 8 เป็นกระบวนการแปรเปลี่ยนความเชื่อจากการยึดถือดวงดาวในเชิงกำหนดนิยม ไปสู่ความเชื่อที่ตั้งอยู่บนฐานของปัญญาและสัมมาทิฐิ กล่าวคือ เป็นการยกระดับ “ศรัทธา” ให้เป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยเหตุผลและการใคร่ครวญตามหลักพุทธธรรม ดังนั้น โหราศาสตร์ล้านนาในบริบทดังกล่าวจึงมิใช่เพียงเครื่องมือในการทำนายอนาคต หากแต่เป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่ช่วยหล่อหลอมให้พุทธศาสนิกชนเกิดความตระหนักรู้ในหลักแห่งกรรม สามารถพึ่งพาตนเอง และดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาทตามหลักอปมาทธรรมได้อย่างแท้จริง ซึ่งสะท้อนถึงการบูรณาการระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับพุทธปัญญาอย่างมีคุณภาพและมีความหมายต่อการดำรงชีวิตในสังคมร่วมสมัย เพื่อให้เห็นทั้งความสอดคล้องและความแตกต่างในเชิงแนวคิด ดังนี้ ประการแรก ผลการวิจัยสอดคล้องกับงานของพระปลัดอาทิตย์ อิทธิโชโต (2565) ที่เสนอว่า แม้พระพุทธเจ้าจะทรงมีท่าทีที่ไม่สนับสนุนโหราศาสตร์ในฐานะดิรัจฉานวิชา แต่ในบริบทล้านนา พระสงฆ์บางส่วนได้ประยุกต์โหราศาสตร์เป็นเครื่องมือในการส่งเสริมศีลธรรมชาวบ้าน โดยสอดแทรกหลักกรรมและอริยสัจเข้าไปในการอธิบาย ผลการวิจัยครั้งนี้พบในทำนองเดียวกันว่า การทำนายหรือการตั้งฤกษ์ยามในล้านนามักตามมาด้วยคำแนะนำเชิงศีลธรรม เช่น การรักษาศีล การทำบุญ การเจริญสติ ซึ่งสะท้อนการใช้โหราศาสตร์เป็นสะพานเชื่อมเข้าสู่พุทธธรรม มิใช่เป็นเป้าหมายสุดท้ายในตัวเอง ประการที่สอง งานของพระครูปลัดสังวาลย์ เทวโสโร (2560) ที่อธิบายเรื่องศรัทธา 4 ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ช่วยให้เข้าใจว่าศรัทธาในพุทธศาสนาเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา มิใช่ศรัทธาแบบงมงาย ผลการวิจัยครั้งนี้พบว่า ชาวล้านนาที่เชื่อในโหราศาสตร์จำนวนมากมิได้ละทิ้งหลักกรรมหรือความรับผิดชอบต่อตนเอง หากแต่ใช้การพยากรณ์เป็นเครื่องเตือนให้เพิ่มพูนมโนธรรมะในจิตใจ ความสอดคล้องดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าการบูรณาการโหราศาสตร์กับพุทธธรรมในล้านนาอยู่ภายใต้กรอบศรัทธาที่มีเหตุผลรองรับ

3. จากผลการวิจัยพบว่า วิธีการแสดงความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ของล้านนาในบริบทพระพุทธศาสนา มิได้ปรากฏในรูปแบบของการประกาศความเชื่ออย่างตรงไปตรงมา หากแฝงอยู่ในพิธีกรรม คำสอน การปฏิบัติ และบทบาทของพระสงฆ์ในชุมชน สอดคล้องกับงานของพระปลัดอาทิตย์ อิทธิโชโต (2565) ที่ชี้ว่า ในล้านนา พระสงฆ์บางส่วนทำหน้าที่ทั้งผู้นำพิธีกรรมและผู้ให้คำปรึกษาทางโหราศาสตร์ โดยเฉพาะเรื่องฤกษ์ยามและพิธีสืบชะตา วิธีการแสดงความเชื่อจึงมิได้แยกโหราศาสตร์ออกจากศาสนา หากหลอมรวมอยู่ในกิจกรรมทางพุทธศาสนา เช่น การสวดมนต์ การทำบุญ และการฟังธรรม ทำให้โหราศาสตร์ถูกวางไว้ภายใต้กรอบศีลธรรม มิใช่เป็นอำนาจลึกลับที่อยู่นอกศาสนา ประการที่สอง งานของสุภัทษญา บุญเฉลียว และคณะ (2567) ที่ศึกษาการบูรณาการหลักมงคลสูตรกับ

การพยากรณ์เลขศาสตร์ พบว่า นักพยากรณ์จำนวนหนึ่งใช้หลักมงคลสูตรเป็นแนวทางในการให้คำแนะนำแก่ผู้รับบริการ ประเด็นนี้สอดคล้องกับผลการวิจัยที่พบว่า วิธีการแสดงความเชื่อในลัทธิลัทธิไม่ได้หยุดอยู่ที่การบอกเหตุการณ์ล่วงหน้า แต่เชื่อมโยงกับการชี้แนะแนวทางดำเนินชีวิตตามหลักธรรม เช่น การคบคนดี การทำงานสุจริต และการพัฒนาจิตใจ การพยากรณ์จึงกลายเป็นกระบวนการอบรมจิตใจในเชิงพุทธศาสนา ประการที่สาม งานของวณฤดี วิวัชกร (2554) ที่ศึกษาพฤติกรรมความเชื่อของชาวพุทธที่สนใจโหราศาสตร์ พบว่า แม้จะมีการปรึกษาหมอดู แต่ชาวพุทธส่วนใหญ่ยังใช้หลักพุทธธรรมในการแก้ไขปัญหา ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับผลการวิจัยที่ว่า การแสดงความเชื่อของลัทธิลัทธิเป็นลักษณะเชื่อแบบผสมผสาน กล่าวคือ ใช้โหราศาสตร์เป็นเครื่องเสริมความมั่นใจ ขณะเดียวกันก็ยังยึดหลักธรรมและการทำความดีเป็นฐานสำคัญ

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัย

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัย

จากภาพอธิบายได้ว่า องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยนี้คือการพัฒนา “กรอบการตีความโหราศาสตร์ลัทธิลัทธิเชิงพุทธบูรณาการ” ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนบทบาทของโหราศาสตร์จากเครื่องมือทำนายชะตา ไปสู่การเป็นเครื่องมือทางจริยธรรมและการพัฒนาตนเอง โดยมีหลักพุทธธรรมเป็นฐานในการกำกับความเชื่อให้สอดคล้องกับเหตุผลและความเป็นจริงของชีวิต

กรอบองค์ความรู้นี้ประกอบด้วย 4 มิติสำคัญ ได้แก่ (1) การปรับศรัทธา จากความเชื่อแบบผาดดวงสู่ศรัทธาที่ตั้งอยู่บนปัญญาและความรับผิดชอบต่อการกระทำ (2) การอธิบายชีวิตด้วยหลักกรรม ที่มองว่าชีวิตเป็นผลของเหตุปัจจัย มิใช่สิ่งที่ถูกกำหนดโดยดวงดาว (3) การใช้หลักอริยสัจ 4 เป็นกรอบวิเคราะห์ปัญหาชีวิต โดยเปลี่ยนคำทำนายให้เป็นกระบวนการทบทวนตนเอง และ (4) การส่งเสริมความไม่ประมาท โดยใช้โหราศาสตร์เป็นกุศโลบายในการสร้างสติและการตระหนักรู้

สรุป

การแสดงความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ของล้านนาตามแนวพระพุทธศาสนา จึงมิใช่เพียงการยึดถือคำพยากรณ์ในเชิงโชคชะตา หากเป็นกระบวนการทางวัฒนธรรมที่มีการปรับความหมายให้สอดคล้องกับหลักธรรมอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการนำหลักศีล สมาธิ และปัญญาเข้ามากำกับความเชื่อ ทำให้โหราศาสตร์ทำหน้าที่เป็น “สื่อกลางทางจริยธรรม” มากกว่าการทำนายอนาคตเพียงอย่างเดียว ในทางปฏิบัติ การประกอบพิธีกรรมทางโหราศาสตร์ เช่น การสืบทอด การตั้งขันธุ์ หรือการแก้เคล็ด มักดำเนินควบคู่กับกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ การสวดมนต์ การทำบุญ และการฟังธรรม ซึ่งช่วยยกระดับความหมายของพิธีกรรมจากการขอความคุ้มครอง ไปสู่การพัฒนาจิตใจและการสร้างกุศลกรรม นอกจากนี้ บทบาทของพระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณ ยังมีส่วนสำคัญในการอธิบายและตีความคำพยากรณ์ให้อยู่ในกรอบของเหตุและผล ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการกระทำกับผลลัพธ์ในชีวิตด้วยเหตุนี้ โหราศาสตร์ในบริบทล้านนาจึงถูกแปรเปลี่ยนให้เป็น “กุศโลบาย” ที่ช่วยกระตุ้นให้มนุษย์เกิดสติ รู้เท่าทันตนเอง และไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต ส่งผลให้ความเชื่อดั้งเดิมยังคงดำรงอยู่ได้อย่างมีคุณค่า ภายใต้การกำกับของพุทธธรรมที่เน้นเหตุผล จริยธรรม และการพัฒนาตนเองอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. ควรส่งเสริมการบูรณาการองค์ความรู้เรื่องโหราศาสตร์ล้านนาและหลักพุทธธรรมเข้าสู่หลักสูตรการศึกษา ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับอุดมศึกษา เพื่อพัฒนาให้เป็นองค์ความรู้เชิงวิชาการที่มีเหตุผล ลดความเชื่อแบบงมงาย และส่งเสริมการคิดเชิงวิพากษ์ควบคู่กับศรัทธา
2. หน่วยงานภาครัฐควรกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และส่งเสริมโหราศาสตร์ล้านนาในฐานะมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม โดยสนับสนุนการจัดทำฐานข้อมูล การรวบรวมตำราโบราณ และการถ่ายทอดองค์ความรู้สู่คนรุ่นใหม่อย่างเป็นระบบ

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

1. ควรมีการศึกษาภาคสนามเชิงลึกเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์หรือหมอพื้นบ้านในแต่ละจังหวัดของล้านนา เพื่อเปรียบเทียบความแตกต่างของรูปแบบการผสมผสานโหราศาสตร์กับพระพุทธศาสนาในระดับพื้นที่
2. ควรมีการวิจัยเชิงปริมาณเกี่ยวกับทัศนคติของคนรุ่นใหม่ต่อโหราศาสตร์ล้านนาและหลักพุทธธรรม เพื่อวิเคราะห์แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของความเชื่อในสังคมร่วมสมัย และประเมินบทบาทของโหราศาสตร์ในบริบทดิจิทัลและสื่อสมัยใหม่

เอกสารอ้างอิง

- ทิพย์วรรณ หล้าคำ. (2562). *โหราศาสตร์ล้านนาในฐานะมรดกวัฒนธรรม*. สำนักพิมพ์วัฒนธรรมพื้นบ้านล้านนา.
- ธนพร แดงขาว. (2548). *การศึกษาวิถีชีวิตและความเชื่อของชาวล้านนาจากจารึกล้านนา* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. มหาวิทยาลัยศิลปากร. Silpakorn University Repository. <https://sure.su.ac.th/xmlui/handle/123456789/2020>
- ประเวศ วะสี. (2541). *ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับพุทธศาสนา*. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- พระครูปลัดสังวาลย์ เทวสโร (ศรีสุข). (2560). *ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องศรัทธาในพระพุทธศาสนา เกรวาทกับศาสนาพราหมณ์* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2545). แนวทางชีวิตที่ดีงาม. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระปลัดอาทิตย์ อธิธิโชโต (ก้อนแก้ว). (2565). ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ของชาวพุทธในล้านนา. *วารสารศาสตร์แห่งพุทธ*, 1(2), 96–111. <https://so10.tci-thaijo.org/index.php/JNBS/article/view/2209>
- พระศิวนาถ มะโนเสาร์. (2566). ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ในล้านนา. *วารสารธรรมสาส์น*, 2(1), 77–90. <https://so10.tci-thaijo.org/index.php/JDSN/article/view/2138>
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วนฤดี วิวัชร. (2554). พฤติกรรมความเชื่อของชาวพุทธที่สนใจโหราศาสตร์ที่มีต่อหลักโหราศาสตร์และหลักศรัทธา 4 [วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สรชัย ศรีนิศานต์สกุล. (2563). อิทธิพลของโหราศาสตร์ในสังคมและการเมืองไทย. BUUIR คลังปัญญา มหาวิทยาลัยบูรพา. <https://buuir.buu.ac.th/xmlui/handle/1234567890/4442>
- สุภักขญา บุญเฉลียว, พระครูปริยัติเจตยานุรักษ์, พระครูสิริปริยัตยานุศาสตร์, และเทพประวิณ จันทร์แรง. (2567). วิเคราะห์การบูรณาการหลักมงคลสูตรกับการพยากรณ์เลขศาสตร์ ของนักพยากรณ์ในจังหวัดเชียงใหม่. *วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา*, 15(2), 93–110. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/JBS/article/view/272614>
- Cullen, C. (2017). Astrology and divination in early China. In M. Loewe & C. Cullen (Eds.), *The Cambridge History of Science: Volume 1*. Cambridge University Press.
- Igunma, J. (2015). Buddhism, astrology and healing in early Thai manuscripts. In A. McLean (Ed.), *Buddhism Illuminated: Manuscript Art from Southeast Asia*. The British Library.
- Pingree, D. (2001). *From astral omens to astrology: From Babylon to Bīkāner*. Institute for the Study of the Ancient World.
- Tester, J. (1987). *A history of western astrology*. Boydell & Brewer.